

ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ У КОНЦЕПЦІЇ БАДЕНСЬКОЇ ШКОЛИ

Проаналізовано та порівняно механізм формування цінностей у дослідженнях В. Віндельбанда та Г. Ріккєрта.

Ключові слова: *Баденська школа, цінності, епістемологічна схема.*

Анализируется и сравнивается механизм формирования ценностей в исследованиях В. Виндельбанда и Г. Риккєрта.

Ключевые слова: *Баденская школа, ценности, эпистемологическая схема.*

Author provides comparative analysis of value formation in theories of H. Rickert and W. Windelband.

Key words: *Baden school, values, epistemological scheme.*

Актуальність теми дослідження визначається необхідністю оновлення методологічної культури сучасної гуманітаристики. Зміна парадигми новітніх наукових студій вимагає входження вітчизняної філософської думки в контекст європейської філософії, зокрема творчого опанування досягнень філософії культури критицизму.

На думку засновників Баденської школи, науковий розгляд об'єктів культури стає необхідним саме у зв'язку з поняттям провідних цінностей. Як тільки ми приводимо дійсність у зв'язок з цінностями, що претендують на нормативну загальність, «то вираження цих об'єктів в індивідуальних поняттях виявиться обов'язковим тією ж мірою, якою нормативно загальні цінності потребують нашого визнання» [5, с. 437].

У науковій літературі (В. Ф. Асмус, К. С. Бакрадзе, О. С. Богомолів, О. Л. Вайнштейн, Б. Т. Григор'ян, Б. В. Марков, Н. В. Мотрошилова, Л. В. Скворцов, Г. В. Тевзадзе та ін.) критичній рефлексії піддано деякі висновки Баденської школи. **Мета** статті — уточнення механізму формування цінностей у дослідженнях В. Віндельбанда та Г. Ріккєрта.

За Г. Ріккєртом, установлення межі між цінністю і нецінністю можливе лише за допомогою такого визначення поняття цінності, яке прагнутиме не до охоплення всіх цінностей, а до встановлення того, «що єдине заслуговує на ці імена», і на основі цього виробляє норми для наукового, морального та релігійного життя. Тому автор зосереджується на тих розділах філософії, які прагнуть до встановлення норм, і виявляє значення, яке для них має історія [5, с. 506–507].

Роздум ґрунтується на розмежуванні формальної і матеріальної частин філософського дослідження. Г. Ріккерт підкреслює, що цей поділ відносний, але для кожного окремого випадку він є однозначним. Так, нормативне поняття наукової істинності як такої формальне. Порівняно з ним, поняття природничонаукової та історичної істинності є матеріальними. Або: якщо до формальної частини можна віднести логічні складові дослідження, тоді матеріальна частина полягає у визначенні, що стосується змісту об'єктів. Думка автора зосереджується на розгляді зв'язку між формальною і матеріальною частинами дослідження, що формується в процесі визначення цінностей.

У цьому контексті філософія здійснює двояке використання історичного. По-перше, вона завжди повинна відносити формальні поняття до конкретного змісту, який може бути отриманий лише з певних історичних процесів. Але головним є те, що і «встановлення формальних норм повинно вже бути приведенне в деяке відношення до поняття про історичне». Тобто вже у своїх формальних частинах філософія має зважати на загальні форми історичного розуміння дійсності. Однак відношення, в якому перебуває встановлення норм до історичного життя, відмінне стосовно різних частин філософії. Особливо воно розрізняється в теоретичній і практичній філософії. При цьому автор підкреслює обмеженість природничо-наукового підходу в трактуванні проблем практичної філософії [5, с. 507–509].

Так, стосовно етики природничо-наукове встановлення норм неможливе, оскільки закони природи виражають те, «що повинно бути завжди і скрізь, і тому не можуть бути обов'язком. Крім того, норми не можна знайти в наявному бутті речей, що розглядаються з позиції загального відсторонено від обов'язковості цінностей. З такої точки зору етика не зможе зрозуміти значення індивідуальної особистості» [5, с. 511].

Автор розглядає етичну роль індивіда в ракурсі історичної науки. Він розуміється не як екземпляр родового поняття серед інших екземплярів, а як індивідуум в індивідуальному. Моральний індивідуум може здійснювати вчинки лише як телеологічний індивідуум. При цьому індивідуальність вимагається від нього. Моральне хотіння може мислитися або «як воля, що хоче того, що для неї обов'язкове, або як воля, що визначає себе саму заради зобов'язання». А будь-яка етика, «котра встановлює загальнообов'язкові норми, повинна робити це усвідомлення обов'язку останнім критерієм морального» [5, с. 512, 510].

Загальна цінність та індивідуальність неодмінно пов'язані одна з одною — те, в чому історія вбачає індивідуальність лю-

дини, є сукупністю того, що вона зробила, керуючись загальними культурними цінностями. На думку Г. Ріккєрта, фундаментальними етичними нормами мають бути самі форми історичного розгляду дійсності: форма індивідуума, що виявляє телеологічний зв'язок, і форма телеологічно історичного індивідуального розвитку. Ці норми суто формальні, щоб вони могли виражати сутність будь-якої моральності. І тому вони абсолютно загальнообов'язкові. Вони не позбавляють особистість індивідуальності, якщо вона служить здійсненню загальних цінностей. Відтак етика стає індивідуалістичною, незважаючи на те, що вона має бути загальнообов'язковою, а саме тому [5, с. 512–513]. Однак, як відзначає Г. Ріккєрт, і людина як така має абсолютну цінність, оскільки в ній можлива реалізація волі, що усвідомлює свій обов'язок. Тому і суто людське виділяється з решти дійсності, як етично цінне [5, с. 518].

Такий формальний аспект вивчення механізму прояву норм. При цьому впроваджується двоїстість методологічного підходу: протилежність «загальне — особливе» поєднується з телеологічним підходом, що реалізується в прогресії понять «історичний індивідуум — зв'язок — розвиток» [5, с. 277–366]. Прийняття опозитності «загальне — особливе» як вихідного пункту закономірно закріплює за суспільною групою роль сфери прояву цінностей. Поняття історичного центру, що позначає в Г. Ріккєрта такі історичні об'єкти, «... які не тільки мають завдяки власному наявному буттю деяке значення для цінності, але й самі виявляють своє ставлення до цієї цінності», отримує нову основу своєї необхідності [5, с. 416]. Відповідно, індивід приймається за іншу сторону протилежності. Ця опозитність індивіда та групи за своєю логічною структурою є аналогом центрального для концепції Г. Ріккєрта поняття теоретичного віднесення до цінності [5, с. 286–288]. Тут група постає як субстрат логічного загального одиничних оціночних суджень, субстратом яких є індивід. При цьому опозитність не розвивається, а теоретично фіксується. Але індивід фігурує в цьому разі не як цілісність, а як один з її функціональних підрозділів, необхідних для фіксування вказаної протиставленості. Таким чином він репрезентує лише один зі своїх абстрагованих аспектів. У такому разі використане поняття індивіда може розглядатися як продукт природничонаукового утворення понять.

Установлене поняття обов'язку як етичної цінності є суто формальним, оскільки може мати будь-який зміст. Цей зміст набуває визначеності в матеріальній частині дослідження. Тому моральну волю у вужчому сенсі Г. Ріккєрт розуміє як форму

усвідомлення обов'язку, що отримала значення в житті, коли ми розглядаємося як соціальні істоти. Етика «повинна привести хотіння у зв'язок і з особливими сферами соціального життя як об'єктами його виявлення для того, щоб етичні норми стали значущими, і тоді постає питання про прийняття до уваги історичного» [5, с.510]. Тут емпірична частина дослідження виявляє зміст норм так, як вони обнародуються в діяльності історичних центрів.

Зв'язок між історичними й етичними проблемами виявляється в понятті суспільної групи, до якої належить індивідуум. Те, що розуміється як «історичний зв'язок», це і в етичному сенсі має значення лише завдяки своїй індивідуальності. Моральний індивідуум завжди досягається «індивідуальним цілим і його обов'язок — сприяти виробленню індивідуальності цілого» [5, с. 514, 515].

Орієнтація на емпіричний метод є виявом глибшої тенденції в теорії Г. Ріккерта. Як справедливо зазначив С. Гессен: «Борючись проти залишків раціоналізму в І. Канта, Г. Ріккерт різко відокремлює поняття «загальнообов'язкового» (allgemeing ltiges) і «загального» (allgemeines), що, з одного боку, веде до визнання емпіричного «походження» загального, як результату обробки дійсності, і, з іншого — до поширення загальнообов'язковості на індивідуальне та, таким чином, до розширення проблеми апріорності» [4, с. 168].

Ця настанова відбивається і на схемі виявлення норм. Оскільки зміст норми береться з історичного матеріалу, тобто визначається емпірично, то виникає необхідність підведення телеологічного обґрунтування під цю процедуру. Так як матеріальна частина дослідження вже вичерпана, то це можна здійснити тільки у формальній його частині. Тому сам процес установлення формальних норм зводиться до вже телеологічно обґрунтованого поняття про історичне (до послідовності понять індивідуум — зв'язок — розвиток). Таким чином, висновок Г. Ріккерта про двояке значення історичного для філософії є необхідним для узгодження емпіричного методу з телеологією.

Інакше інтерпретує прояв нормативного В. Віндельбанд. Його трактування більше тяжіє до раціоналізму. Так, стосовно індивіда він указує на «антиномію свідомості, яка виявляється у відношеннях між зобов'язанням і необхідністю, між нормами та законами природи». Підкреслюючи неминучість антагонізму між реальним та ідеальним, він відзначає: «Це антиномістичне співіснування норми і того, що їй суперечить, в одній і тій же свідомості є первинним фактом, який можна лише констату-

вати, але ніколи не можна зрозуміти: з нього витікають усі проблеми критичної філософії» (Курсив мій — Т.Б.). Причому цей антагонізм не можна звести до відношення між індивідуальною поведінкою та загальною соціальною свідомістю, що міститься як основа в кожній окремій свідомості [2, с. 256, 258].

На думку В. Віндельбанда, про це свідчать історичний рух і зміна усвідомлення норм. Цей процес складається з накопичення індивідуальних відступів від спільного способу оцінки. Культурний прогрес в історії пов'язаний з існуванням «права абсолютної значущості», що протистоїть «значущості історичній і відносній». Він виявляється як звільнення індивіда від пануючої нині нормативної свідомості. Кожен з таких індивідів стверджує не своє свавілля, а «вище і вічне: в них «совість» переходить від своєї соціальної форми вияву до своєї трансцендентної метафізичної сутності» [2, с. 259]. Таким чином, відповідно до класичної схеми І. Канта, нормативна свідомість доступна не сама по собі, а лише в її відношенні до свідомості емпіричної у зв'язку з досвідом. Але емпірична свідомість не обґрунтовує норм. Їх обґрунтування лежить у них самих, «у телеологічному значенні, яке вони мають як засіб для досягнення загальнозначущості». При цьому носієм спільної свідомості, яку має кожне суспільство, є не містична субстанція — «дух народу», а всі індивіди [2, с. 230, 234]. Сила загальної свідомості — це «*те загальнообов'язкове, що з природною необхідністю має значущість для всіх членів суспільства*» (Курсив мій — Т.Б.). Ця сила — необхідний продукт природних та історичних умов життя суспільства. Зміст же моральних цілей завжди належить конкретній людині. І хоча обов'язок індивіда похідний від обов'язку суспільства, телеологічний зв'язок не закінчується в суспільстві, а виводить за його межі. Тому соціальні обов'язки є тільки засобами для збереження суспільства, «не абсолютними, категоричними, а гіпотетичними і такими, що допускають усунення, імперативами» [2, с. 251, 239, 242, 244].

У цьому контексті автор вирішує і проблему субстанціальності соціального. На його думку, суспільне буття не може розглядатися як «вічно тотожне буття, проявом якого є окремі особистості з їх волями». Воно не може бути віднесене «до родового поняття буття, субстанції». Суспільне життя «є результатом, який у кінцевому підсумку витікає з буття, що є його основою, а таке буття — особистості». І хоча всі прояви особистостей зумовлені суспільним життям, повністю пояснити їх з його допо-

могою неможливо через «наявність первинного самовизначення в людини» [1, с. 614–615].

Відтак, з теорією Г. Ріккерта безпосередньо пов'язана проблема загальнозначущості норм з поняттям соціального. Саме «в особливій сфері» соціального відбувається виявлення норм. Ця особлива сфера — суспільна група, «історичний центр», у діяльності якого виявляються цінності. Ключовим поняттям у такому разі є поняття обов'язку. Індивід розуміється, по суті, функціонально: як одна з сторін протилежності «загальне — особливе» і як істота, присутність якої уможлиблює здійснення волі. При цьому саме на етапі введення понять соціального і суспільної групи теорія Г. Ріккерта найбільше наближена до задання створення матеріальної філософії історії.

В. Віндельбанд, на відміну від Г. Ріккерта, наділяє індивіда якістю субстанціальності. Механізм прояву норм у нього не опосередковується соціальним. Норма проникає в індивідуальну свідомість і через свою безпосередню самоочевидність оволодіває індивідом, котрий потім переносить її в соціальне. Ця роль визначається не структурою концепції, а інтелегібельним характером індивіда. Тому здійснення його трансцендентної свободи і є механізмом вияву норм. Соціальне розуміється як домен природно необхідного, яке повинно бути запліднене нормативним. Цінність суспільства залежить від того, наскільки загальний духовний зміст досяг свідомого вираження і панування в зовнішньому спільному житті. Таким чином, суспільство має «піднятися над своєю природною основою та явити в собі абсолютно загальнозначуще» [2, с. 251-252]. У цій перспективі «наукова обробка історичного космосу, до якого зводиться вся робота наук про культуру, постає як явище, рівноцінне фізичному космосу, в картині якого повинні з'єднатися всі результати природознавства» [3, с. 399]. Перспектива подальших досліджень вбачається в можливостях компаративного аналізу механізму формування цінностей у дослідженнях Баденської школи неокантіанства та студіях М. Вебера.

Список літератури

1. Віндельбанд В. О свободе воли / В. Віндельбанд // Избранное. — М. : Юрист, 1995. — С. 508–656.
2. Віндельбанд В. Прелюдии / В. Віндельбанд // Избранное. Дух и история. — М., 1995. — С. 20–293.
3. Віндельбанд В. Философия в немецкой духовной жизни XIX ст. / В. Віндельбанд // Избранное. — М. : Юрист, 1995. — С. 294–363.

4. Гессен Г. От редактора перевода / Г. Гессен // Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. — СПб. : Книгоиздательство «Образование», 1911. — С. 3–29.
5. Риккерт Г. Границы естественнонаучного образования понятий / Г. Рикерт. — СПб. : Наука, 1997. — 533 с.

Надійшла до редколегії 24.03.2010 р.